



MANHERCZ ORSOLYA

Ferenc József főherceg/császár/király Magyarországon, 1843–1867

Csapó Csabának

Ferenc József először főhercegeként járt Magyarországon, majd császárként, a kiegyezés után pedig királyként látogatott el az országba. Hogyan jelent meg a fiatal főherceg, a katonásan határozott császár és a kompromisszumkész király a magyar „alattvalók” előtt? Ki mellett vagy kivel szemben lépett fel? Hogyan befolyásolták ezek a látogatások a főhercegről/uralkodóról alkotott képet? Jelen tanulmányunkban Ferenc József változó magyarországi reprezentációját vizsgáljuk 1843 és 1867 között. Az 1843 és 1865 közötti látogatások ismertetésénél rövidegre törekszünk, néhány jellemző vonást kiemelve. Az 1865 és 1867 közötti időszakot viszont bővebben tárgyaljuk, hangsúlyozva a korábbi időszakhoz képest mutatkozó eltéréseket.

Ferenc József főherceg Magyarországon (1843–1848)

Az egészséges főhercegek kirándulása

Ferenc József magyarországi látogatásai már trónra lépése előtt megkezdődtek. A Habsburg-családban kialakult hagyomány szerint a trónörökös és testvérei neveltetésének része volt a monarchiát alkotó tartományok beutazása.¹ S bár Ferenc József hivatalosan nem volt trónörökös, születésétől fogva császárnak nevelték.² Ennek részeként fivéreivel együtt több tanulmányutat tett a birodalomban. Magyarországon először 1843 őszén jártak, az ország nyugati részén töltöttek néhány napot. A jelentős dunántúli főúri családok (Batthyány, Széchényi, Esterházy) vidéki birtokaira látogattak el, és találkoztak Kisfaludy Károllyal is. Ferenc József kipróbálhatta nyelvtudását, a magyar köszöntésekre magyarul válaszolt. Naplójában bevallotta, hogy a tósztokba néha belesült, de igyekezete feltehetőleg így is szimpatikussá tette a tizenhárom éves ifjút.³

Ezt a rövid 1843-as látogatást úgynevezett „*Good-will-Tour*”-ként is értelmezhetjük, amelynek során a főhercegek nemcsak a magyar tájjal és a magyar főurakkal ismerkedtek,

¹ Az udvari ceremónia-jegyzőkönyvben a „*Bereisung der die österreichische Monarchie bildenden Länder*” megfogalmazás szerepel. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofarchiv (a továbbiakban: ÖStA HHStA), Obersthofmeisteramt, Hofzeremonielldepartement, Zeremonialprotokolle (a továbbiakban: OMeA, Hzd., ZP), Bd. 51 (1821–1824).

² Születésekor nagybátyja, Ferdinánd főherceg volt a trón várományosa, 1835-től pedig apja, Ferenc Károly főherceg. Ferdinánd gyermektelensége, illetve Ferenc Károly alkalmatlansága miatt Ferenc Józsefnek komoly esélye volt a trónra, hiszen utánuk ő következett az öröklési rendben.

³ Cerny, Heimo (Hg.): *Die Jugendtagebücher Franz Josephs (1843–1848). Ungekürzte und kommentierte Textedition*. Wien–Köln–Weimar, 2003. 39–41.

hanem önmagukat is „reklámozták”. Anyjuk, Zsófia főhercegnő kezdettől fogva gondot fordított arra, hogy a császári családot és a közvéleményt egyaránt meggyőzze arról, hogy Ferenc Józsefnek kell lennie a következő uralkodónak. Az egészséges, fiatal főherceg(ek) megjelenése jó benyomást kelthetett – főként a jóságos, ámde beteges és gyenge Ferdinánddal szemben.⁴

A reményteljes ifjú fellépése

1847-ben Ferenc József háromszor is járt Magyarországon, az ország politikai központjaiban: kétszer Budán, egyszer Pozsonyban.⁵ Januárban családját képviselte József nádor temetésén, októberben pedig István főherceg Pest megyei főispáni beiktatásán mondott beszédet a császár képviselőjében. Ezen látogatásai tehát – ha szomorú apropóból is – az igen népszerű József nádorhoz és utódjához, az ugyancsak népszerű István főherceghez kötődtek, ami Ferenc Józsefet magát is szimpatikussá tette. Az októberi első közszereplés alkalmával ráadásul magyar egyenruhában magyarul mondott beszédet, megnyerve magának a jelenlévőket.⁶

Az év végén pedig apjával együtt a karzatról figyelte, amint V. Ferdinánd – elsőként a történelemben – magyarul nyitotta meg a magyar országgyűlést.⁷ Alakja néhány hónappal később is felidéződött, amikor Kossuth Lajos a monarchia következő, immár alkotmányos uralkodójaként említette nevét. A konstitucionális átalakulás első lépésének is szemtanúja volt, 1848-ban ismét apjával együtt vett részt az áprilisi törvények szentesítésével végződő, utolsó rendi országgyűlés bezárásán Pozsonyban.⁸

Ferenc József császár Magyarországon (1849–1861)

A hadúr

Legközelebb már császárként és hadúrként lépte át a magyar határt. Trónra lépése utáni első nagy feladata volt, hogy leverje a magyar szabadságharcot, és helyreállítsa a birodalom egységét. 1849 tavaszán és nyarán is táborba szállt a „rebellis magyarok” ellen. A fiatal császár személyes részvétele a küzdelemben veszélyes volt, azonban környezete nem tudta lebeszélni róla. Elszánt hadvezérként és immár a kormányzó-elnök Kossuth Lajos ellenfeleként jelent meg, aki nem sokkal korábban megfosztotta a dinasztiát a magyar tróntól, és Magyarországot független állammak nyilvánította. A magyar szabadságharcot azonban csak orosz segítséggel sikerült leverni, és ez komoly traumát jelentett a fiatal császár számára.

Az 1848-as forradalmi hullám megrázkódtatta a Habsburg Birodalmat, de a dinasztiának sikerült visszanyernie és stabilizálnia hatalmát, valamint megtartania Magyarországot. Ferenc József lett a birodalom megmentője és újjáalapítója, az 1850-es években propagált „új Ausztria” mítosza az ő alakja köré épült. A magyarok számára azonban a hódító volt, aki fegyveres erővel legyőzte, majd súlyos megtorlással és a birodalmon belüli különállás megszüntetésével büntette az országot.

⁴ Sigmund, Anna Maria (Hg.): *Die verschollenen Tagebücher Franz Josephs*. Wien–Köln–Weimar, 1999. 40–42.

⁵ *Die verschollenen Tagebücher*, 192.; *Die Jugendtagebücher Franz Josephs*, 139.

⁶ Gerő András: *Ferenc József és a magyarok*. Budapest, 2016. 31–34.

⁷ ÖStA, HHStA, Habsburgisch-Lothringische Hausarchiv, Familienkorrespondenz A, Korrespondenz Kaiser Ferdinand I. und Kaiser Franz Joseph, Kt. 30. Konv. 26. fol. 71–85. *Tagebuch [...] 1847*; ill. uo. Konv. 27. fol. 24–29. *Tagebuch [...] 1848*.

⁸ Gerő: *Ferenc József és a magyarok*, 47.; Somogyi Éva: *Ferenc József*. Budapest, 1989. 19.

A győztes hódító

1849 után Ferenc József egész birodalmát beutazta, Magyarországra és a szomszédos tartományokba csak 1852-ben látogatott el, a szilveszteri pátens kiadása és az abszolutista kormányzatra való áttérés után. Első hivatalos látogatása a birodalom keleti tartományaiban lehetővé tette, hogy császárként bemutatkozzon, és birtokba vegye keleti tartományait. „Imázsában” a klasszikus uralkodói jogok és kötelességek mellett hangsúlyos volt a fiatal császár határozottsága és egyeduralomra való törekvése. Trónra lépését követően nem koronáztatta magát magyar királlyá, Magyarországra is osztrák császárként érkezett, még akkor is, ha alkalmanként magyar katonai egyenruhát viselt.

A fiatal császár katonás fellépése, ami az 1852-es nyári körutat jellemezte, megerősítette a benyomást, hogy az uralkodó mint győztes hódító érkezett az országba. A mindenütt kirukkoltatott nagyszámú katonaság ugyancsak a hadsereg erejét demonstrálta, egyúttal elretentésként is szolgált. A császári látogatás alatt felállított vagy kezdeményezett emlékművek, amelyek az osztrák és az orosz sereg elesett katonái, illetve győztes csatái és ostromai előtt tisztelegtek, 1848–1849 emlékezetét bolygatták, ellentétes érzelmeket váltottak ki osztrák, illetve magyar oldalon. Ezek a szimbolikus lépések annál is inkább keserűséget okoztak, mivel a császári látogatástól sokan amnesztiát vártak. A császár és kormányzata azonban nem gondolt amnesztiára.⁹

1848–1849 mind a császár, mind a lakosság számára közeli élmény volt még, Ferenc József megérkezésekor, a jelenlévők lelkesedését látva, arra gondolt, hogy az emberek három évvel korábban ugyanígy éljenezték Kossuth Lajost. Kossuth szellemét nem lehetett legyőzni, kultusza nagyon gyorsan megerősödött, hiába próbálta a bécsi kormányzat kriminalizálni az alakját, illetve az 1848–1849-es küzdelmeket. Az anekdotákban, amelyek ezzel a korszakkal kapcsolatban születtek, Kossuth gyakran „nagyobb úrként” jelent meg, mint Ferenc József.¹⁰

A fiatal császár 1852-ben több néhány napos budai tartózkodás mellett kisebb körutakat tett az „egykori” Magyar Királyság területén kialakított koronatartományokban: Magyarországon, Erdélyben, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban, valamint a katonai határőrvidéken. A látogatás több mint két hónapig tartott, és ez volt a legkiterjedtebb uralkodói utazás ezen a területen. Elődei közül senki sem látogatott el annyi településre, mint ő. Albrecht főherceg, Magyarország katonai és polgári kormányzója már az utazás előtt megfogalmazta: a látogatás célja az, hogy a császár a lakosság minél nagyobb része előtt megjelenjen, ezáltal növelje a saját és kormányzata elfogadottságát és népszerűségét. (Ennek érdekében néhány eseményen a belügyminiszter, Alexander Bach is megjelent.)¹¹

Sikerült-e mindez? Az utazás alatt nem történt atrocitás, az uralkodó fogadtatása megfelelőnek látszott, a hivatalnokok áldozatos munkájának köszönhetően az „alattvalók” általában éljenzéssel fogadták a császárt. Csak ritkán fordult elő olyan eset, ami a lakosság elégedetlenségét tükrözte. Ferenc Józsefnek azonban tisztában kellett lennie azzal, hogy az alapos

⁹ Czaga Viktória: *A Harcos Emlék – szoborsors Magyarországon. (A Hentzi-emlékmű története)*. In: Hausner Gábor (szerk.): *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. Acta Musei Militaris in Hungaria* 6. Budapest, 2003. 79., 95., 97.; Berzeviczy Albert: *Az abszolutismus kora Magyarországon, 1849–1865*. 1–4. köt. Budapest, 1922–1937. I. 305.

¹⁰ Ferenc József levele anyjának, Buda, 1852. június 7. In: Schnürer, Franz (Hg.): *Briefe Kaiser Franz Josephs I. an seine Mutter. 1838–1872*. München, 1930. 182.; Hermann Róbert: *Kossuth, az ördög*. Aetas, 24. évf. (2009) 4. sz. 63–79.; Magyar Zoltán: *A Habsburgok a magyar néphagyományban*. Budapest, 2006. 97.

¹¹ Albrecht főherceg Ferenc Józsefnek, Pest, 1851. okt. 31. ÖStA, HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Geheimakten, Kt. 1, Konv. 1, fol. 31–35.

előkészületek eredményeként csak elkendőzve láthatta a valós helyzetet. Utazásával szentesítette az új kormányzati rendszert, és Bécsben abban bíztak, hogy idővel annak teljes konszolidációja is megvalósul.

A katolikus uralkodó

Az 1852-es császári körút után egy hónappal Ferenc József újabb két hetet töltött Magyarországon, ekkor egy Pest melletti hadgyakorlaton vett részt.¹² Ezután csak négy évvel később tért vissza, 1856 augusztusában az esztergomi bazilika felszentelésére érkezett Othmar Rauscher bécsi érsek kíséretében. A dinasztia és a katolikus egyház viszonya mindig szoros volt, a császár a keresztény uralkodó szerepében jelent meg Esztergomban. Rauscher érsek jelenléte ugyanakkor felidézte azt a kísérletet, amely arra irányult, hogy a birodalmat egyházi vonalon is egységesítsék, a magyar hercegprímás alá tartozó egyháztartományt a bécsi érsek fennhatósága alá rendeljék, ami azonban – köszönhetően Scitovszky János hercegprímás aktív ellenállásának – nem valósult meg.¹³

A boldog férj és családapa

Ferenc József 1857-ben töltött el ismét hosszabb időt Magyarországon. Az év tavaszán úgy vélte, hogy az országban a hangulat annyira rossz, vagyis forradalmi, mint 1848 óta még soha. Az aggasztó helyzet javulását, a magyarországi politika kimozdítását a holtpontról egy újabb császári látogatástól várták. A politikai helyzet és a közhangulat valóban nem volt ideális Magyarországon, a gyászt fokozatosan felváltotta az elégedetlenség, ami nyilvánosan is kifejezésre jutott, például Vörösmarty Mihály 1855-ös temetése néma demonstrációvá vált.¹⁴

1857-ben Ferenc József családapaként látogatott Magyarországra, felesége és gyermekei is elkísérték. A császári pár 1857. május 4-én érkezett Pest-Budára, ahol nagy tömeg, diadalok és obeliszk várta őket. A látogatást hosszas előkészület előzte meg, amelynek során megtervezték, hogy az uralkodó milyen gesztusokat tegyen a magyarok felé.¹⁵

Ezek közé tartozott a császári látogatás kezdetén meghirdetett amnesztia, ami azokra vonatkozott, „kik a felségárulás, felkelés vagy lázadás büntényei miatt” börtönben voltak, vagy

¹² Telegraphische Depesche (Konzept), ÖStA, Kriegsarchiv, Allerhöchster Oberbefehl, Militärkanzlei Seiner Majestät (a továbbiakban KA, AhOB, MKSM), Sonderreihe Kt. 53. Fasc. 32 Ah. Reise nach Ungarn 1852. fol. 54.

¹³ Religio, 1856. szept. 27. 212. Hírfüzér, Pest, sept. 26.; Adriányi Gábor: *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája, 1849–1859*. [Budapest], 2009. 122.

¹⁴ Johann Kempen bejegyzése. 1857. márc. 20. Mayr, Josef Karl (Hg.): *Das Tagebuch des Polizeiminsters Kempen von 1848 bis 1859*. Wien – Leipzig, 1931. 424. A szabadságharc leverése után ez volt az első demonstratív temetési ünnepség húszezer gyászolóval. Sinkó Katalin: *Zur Entstehung der staatlichen und nationalen Feiertage in Ungarn (1850–1991)*. In: Brix, Emil – Stekl, Hannes: *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Wien, 1997. 257.

¹⁵ Többek között a korábban felfüggesztett titkos tanácsosok, kamarások és rendtagok rehabilitálását, néhány városnak engedményeket, Pest-Budán új intézmények felállítását, illetve régiék támogatását, valamint József nádor emlékére szobor emelését tervezték. Az adócsökkentés is felmerült, azonban az nehezen volt kivitelezhető. Au. Promemoria, dátum nélkül. ÖStA, Allgemeines Verwaltungssarchiv (a továbbiakban AVA), Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 36. 36.5 Kaiserreise durch Ungarn im Mai 1857. A lehetséges intézkedések a minisztertanács 1857. március 20-i és április 20-i ülésein kerültek megtárgyalásra. Malfèr, Stefan (Hg.): *Die Ministerratsprotokolle Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 1848–1918. 1. Ser., Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates, 1848–1867. Abt. 3. Das Ministerium Buol-Schauenstein. Bd. 6. 3. März 1857 – 29. April 1858*. Wien, 2014. 11–21., 63.

eljárás alatt álltak.¹⁶ A rendelet célja az volt, hogy fátylat borítson a múlt – 1848–1849 és az azt követő időszak – szomorú eseményeire, azonban ez megkésettnek bizonyult, és önmagában nem is volt elegendő a magyarországi hangulat megváltoztatásához, márpedig további jelentős intézkedések nem követték az amnesztiarendeleket.

A tervezett program szerint a császár és császárné kisebb körutakat tettek volna az országban, azonban a kis főhercegnők megbetegedtek, és május végén Zsófia meg is halt Budán. A látogatást félbeszakították.¹⁷ A császárné személye elősegíthette volna a két fél közeledését, azonban a tragédia után ő nem tért vissza Magyarországra, Ferenc Józsefnek augusztusban és szeptemberben egyedül kellett befejeznie az „unalmas” utazást, amit kötelesegtudóan meg is tett.¹⁸

A magyar lakosság nagy reményeket fűzött a császár személyes megjelenéséhez. A konzervatív főurak egy csoportja megpróbált átadni a császárnak egy – a szükséges politikai változásokat felsoroló – „hódolati feliratot”, azonban Ferenc József nem volt hajlandó átvenni a dokumentumot.¹⁹ Utazása végén laxenburgi kéziratában kifejtette, hogy nem kíván eltérni a korábban lefektetett alapelvektől, vagyis nem változtat a magyarországi igazgatás rendszerén.²⁰ Mindez csalódottságot váltott ki Magyarországon, bécsi kormánykörökben pedig az, hogy a császári látogatás ezúttal sem érte el a kívánt hatást. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy az új kormányzati rendszert Magyarországon nem lehet elfogadtatni.²¹

A „koronázatlan” király

Az 1850-es évek második felében a Habsburg Birodalomnak gazdasági, illetve kül- és belpolitikai válsággal is szembe kellett néznie. Az 1859-es itáliai vereség után a korábbi politikai irányvonalon és a kormányzat összetételén változtatni kellett. 1860–1861 folyamán erre történt kísérlet, azonban Magyarországon sem az 1860-as októberi diploma, sem az 1861-es februári pátens nem volt elfogadható. A politikai fórumok (megyei választmányok, országbírói értekezlet) megnyitásával újjáéledtek az 1848-as eszmék.²²

Az 1861-re – Ferenc József uralkodása alatt először – összehívott magyar országgyűlést a császár személyesen kívánta megnyitni, azonban erre a magyarországi hangulat kedvezőtlen alakulása miatt nem került sor.²³ Az országgyűlés csak néhány hónapig ülésezett, és bár

¹⁶ Budapesti Hírlap, 1857. május 9. 1. Hivatalos rész.

¹⁷ Budapesti Hírlap, 1857. május 31. 1. Hivatalos rész; Nemhivatalos rész.

¹⁸ „Holnap ismét Magyarországra utazom, hogy egy nagyon unalmas utat tegyek meg” – írta a császár 1857 augusztusában. Ferenc József Albrecht főhercegnek. Laxenburg, 1857. aug. 22. *Ferenc József sajtókezű bizalmas levelezése és titkos rendelkezései. A bécsi cs. és kir. állami és udvari levéltár anyagából.* Budapest, 1924. 184.

¹⁹ *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai* 1–3. köt. Kiadják fiai. Budapest, 1903–1918. II. 91–93.

²⁰ Budapesti Hírlap, 1857. szeptember 11. 1. Hivatalos rész.

²¹ A harmadik negyedéves hangulatjelentések szerint a lakosság nagy része megdöbbsent a reformok elmaradásán, ugyanakkor az adórendszer is komoly elégedetlenséget okozott. *Stimmungsberichte für III. Quartal. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* (a továbbiakban: MNL OL), Abszolutizmus kori Levéltár, D 44 K. k. Militär- und Civilgouvernement für Ungarn, Polizei Section, Titkos iratok (a továbbiakban: D 44) 1857:1014 fol. 356–366.

²² Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–1861)*. Budapest, 1967. 101., 147–149., 210.; Ruzsoly József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon, 1861–1868*. Budapest, 1999. 15–18.

²³ Szőgyény-Marich László bejegyzése, 1861. márc. 29. *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai* III. 90–92.

magyar részről továbbra is várták az uralkodó látogatását, az végül elmaradt. A Deák Ferenc által kidolgozott feliratokat az uralkodó elutasította, majd feloszlatta az országgyűlést. Ezzel a párbeszéd megszakadt.²⁴

Ferenc József 1861 tavaszán a birodalmi egység fenntartása és az Anton Schmerling-féle alkotmányos centralista irány mellett foglalt állást. Döntését a szimbolikus politika terén tett lépései is megerősítették: a magyar országgyűlésre nem ment el, viszont 1861. május 1-jén személyesen nyitotta meg Bécsben a birodalmi gyűlést.²⁵

Ferenc József király Magyarországon (1865–1867)

Koronázás előtt

1857-es látogatása után Ferenc József hét évig nem járt Magyarországon. 1864 őszén Komárom térségét kereste fel, ahol csapatszemlén vett részt, illetve az erődítéseket és a hídépítést szemlélte meg. 1865-ben pedig háromszor is Magyarországra látogatott, amire korábban csak 1847-ben volt példa.²⁶ A gyakori látogatások jelezték, hogy újraindult a politikai dialógus az uralkodó és a magyar vezetők között.

Az 1861 és 1865 közötti időszak mindkét részről várakozással telt, 1864 őszétől azonban érlelődött „az alkotmányos birodalmi centralizáció végső kudarca”, és az év végén elkezdődött a magyarokkal való megegyezés, 1865 tavaszán pedig az újabb irányváltás előkészítése. A kiegyezési folyamatot Ferenc József osztrák részről Richard Belcredi, magyar részről Deák Ferenc vezetésével képzelte el.²⁷

A tárgyalások megkezdése Deák 1865. áprilisi húsvéti cikke után mind a magyar közvélemény, mind a bécsi politikusok számára nyilvánvalóvá vált. Néhány héttel a cikk megjelentése után Ferenc József villámlátogatást tett a pozsonyi lóversenyen, ami nagy lelkesedést váltott ki.²⁸ Az uralkodó csak néhány órát töltött Pozsonyban, ugyanazon a napon este már a bécsi Práterben mutatkozott, a magyarországi látogatásról csak később értesült a bécsi közvélemény. A császári látogatásnak illetően formája teljesen szokatlan volt, a spontaneitás egyáltalán nem jellemezte Ferenc József utazási szokásait.²⁹

Az uralkodói kezdeményezésre reagálva a Gazdasági Egyesület május végén meghívta Ferenc Józsefet a nyári mezőgazdasági kiállításra. A rövid pest-budai vizitre június elején került sor, és bár az első napokban a lakosság egy része teljesen passzív maradt, később ez megváltozott. Összességében a császár lelkes fogadtatásban részesült köszönhetően annak, hogy a látogatás jelentős belpolitikai változásokkal járt együtt, amelyeket a következő

²⁴ Deák Ágnes – Molnár András: *Deák Ferenc*. Budapest, 2003. 114–115.; Ruszoly: *Országgyűlési képviselő-választások*, 20–21.

²⁵ Wiener Zeitung, 1861. május 2. [1609.] Die feierliche Eröffnung des Reichsrathes.

²⁶ HHStA OMeA Hzd. ZP Bd. 76–77 (1864–1865).

²⁷ Somogyi Éva: *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. Az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez*. Budapest, 1976. 59–61.; Komjáthy Miklós: *Ferenc József a „perfid” Deák Ferencről*. In: *Tanulmányok Deák Ferencről*. Szerk. Baranyai György et al. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai gyűjtemény 5.) 337–350. (Itt hivatkozott rész: 340.)

²⁸ Kónyi Manó (összegy.): *Deák Ferenc beszédei* 3. köt. Második, bőv. k. Budapest, 1903. 408–410.; The Times, 1865. május 31. 7. Foreign Intelligence. Austria.

²⁹ Az esemény spontaneitását támasztja alá, hogy az 1865-ös év ceremóniális eseményeinek jegyzőkönyvében nem található bejegyzés a pozsonyi látogatásról. ÖStA, HHStA, OMeA, Hzd., ZP, Bd. 77. (1865).

időszakban továbbiak követtek.³⁰ Schmerling júniusban lemondott, Belcredi júliusban megalkototta kormányát. A szeptember meghozta a magyar országgyűlés összehívását, valamint a februári pátens felfüggesztését és a birodalmi gyűlés elnapolását is.³¹ Az 1861-ben megszakadt párbeszéd tehát folytatódott, és a folyamatot mindkét részről számos gesztus kísérte.

Ferenc József a magyar országgyűlést 1865. december 10-ére Pestre hívta össze. A megnyitás kapcsán pedig ismét kinyilvánította, hogy személyesen kívánja azt megtenni. Az uralkodói látogatás és az országgyűlés megnyitásának előkészítése közvetlenül az országgyűlést egybehívó rendelet után megkezdődött.³² A munka során számos korábbi példát tanulmányoztak át a bécsi főudvarmesteri hivatalban: koronázó és nem koronázó országgyűlések szertartásrendjeit, a Pozsonyban használt „forgatókönyveket”, valamint az udvar által megvendégelték számát, illetve a felmerült költségeket bemutató táblázatokat. A példák egészen 1751-ig nyúltak vissza, a legkésőbbi esemény pedig, amit ugyancsak elővettek, az 1857-es látogatás volt, vagyis száz év ceremóniális szokásait tekintették át ekkor.³³

Ferenc József „tisztázatlan státusza” jelentősen nehezítette a helyzetet, Mailáth György kancellár 1865 novemberében osztotta meg ezzel kapcsolatos aggodalmait az uralkodóval. A kancellár felidézte azt a már 1861-ben is felmerült problémát, hogy csak koronázás vagy koronázásra meghívott király nyithatja meg az országgyűlést. A koronázásnak azonban további feltétele volt a hitlevél és az eskü, amelyek megszövegezése, vagyis az uralkodó és a magyar politikai vezetők megegyezése előreláthatólag csak hosszas (országgyűlési) tárgyalások útján tűnt megvalósíthatónak.³⁴ Az uralkodó tehát csak egy jóval későbbi időpontban jelenhetett volna meg az országgyűlésen, magyarországi látogatását el kellett volna halasztani. A kancellár azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy az egész ország várja Ferenc József érkezését, a látogatás elmaradása csalódást okozna. Előállt tehát egy ördögi kör, azonban a kialakult párbeszéd és bizalom, a kedvező magyarországi hangulat, illetve a császár elszántsága lehetővé tette, hogy felülírják a szokásjogot.³⁵

Bécsben nagy gondot fordítottak annak előkészítésére, hogy az országgyűlés tagjait vendégül lássák, ami a magyar királykoronázás ünnepi eseményeihez tartozott (királyi lakoma/díszebéd), illetve nádorválasztáskor is szokásban volt. Annak ellenére, hogy 1865 de-

³⁰ Kónyi: *Deák Ferenc beszédei III.* 408–410.; The Times, 1865. június 14. 8., illetve június 7. 10. Foreign Intelligence. Austria.; Sashegyi Oszkár: *Az abszolútizmuskori levéltár.* Budapest, 1965. 114.

³¹ Somogyi: *A birodalmi centralizációtól,* 75.; Deák–Molnár: *Deák Ferenc,* 133–134.

³² Jegyzetek az uralkodó számára, Bécs, 1865. okt. 6. MNL OL I 60, Bécsi levéltárakból kiszolgáltattott iratok. Hofzeremonielldepartement, Ung. Landtage u. Krönungen, 1865. évi egy. megnyitása. 1865/2/28 fol. 85–87.; Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. [A kötet végén található 45 oldalas összefoglaló.] ÖStA HHStA OMeA Hzd. ZP Bd. 77. (1865) p. 1–8.

³³ Mailáth kancellár átírata a főudvarmesteri hivatalnak, Bécs, 1865. nov. 10. MNL OL I 60 1865. évi egy. megnyitása. 1865/2/28 fol. 169. [Táblázat korábbi országgyűlés-megnyitásokról.] MNL OL I 60 1865. évi egy. megnyitása. 1865/2/28 fol. 110.; Ceremoniel-Journal 1792, 1808, 1825, 1830. Uo. fol. 364–373.; Szertartásrend az uralkodópár ünnepélyes fogadásáról és bevonulásáról Pest-Budára 1857-ben. Uo. fol. 374–379.

³⁴ Ezért bízták meg 1861-ben Apponyi György grófot mint királyi biztost az országgyűlés megnyitásával.

³⁵ Erre utalt maga a kancellár is, amikor megemlítette, hogy a szokás nem nyugszik törvényi alapon. Mailáth kancellár előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1865. nov. 7. – Az uralkodó megjegyzésével, Schönbrunn, 1865. nov. 9. (másolat) MNL OL I 60 1865. évi egy. megnyitása. 1865/2/28 fol. 170–174.

cemberében egyikre sem készültek, tervbe vették az országgyűlés tagjainak megvendégelését több kisebb udvari ebéden (abc-rend szerint felosztva a főrendeket és képviselőket).³⁶

A helyszín kapcsán az az 1861-es kompromisszum maradt érvényben, hogy az országgyűlés megnyitására Budán, az ülésekre pedig Pesten kerül sor. A négy évvel korábban felmerült helyhiányt ugyancsak sikerült gyorsan megoldani, köszönhetően annak, hogy Ferenc József maga vette kezébe az ügyet, és utasításainak megfelelően decemberre elkészült a képviselőház számára ideiglenes helyszínek szánt Sándor utcai épület.³⁷ A képviselők ugyan csak 1866 áprilisában tudták használatba venni, mert nem száradtak ki a falak, de a császár igyekezete meggyőzőnek tűnhetett a megegyezést illetően.³⁸

Az országgyűlési választások eredménye az ország kiegyezés iránti hajlandóságát mutatta, a Deákhoz kötődő politikai csoport elsöprő fölényrel rendelkezett az új képviselőházban.³⁹ A siker az uralkodó számára is megnyugtató volt, úgy vélhette, az országgyűlés összetétele a feléje megnyilvánuló bizalmat is jelzi.⁴⁰

A megválasztott képviselők között ismét problémaként merült fel a megnyitási ceremónia budai helyszíne. Deák Ferenc azonban már december 8-án figyelmeztetett arra, hogy meg kell őrizni a jó viszonyt az uralkodóval. Ennek szellemében a képviselők nagy része nemcsak a budai megnyitáson vett részt, hanem két nappal korábban az uralkodó várbeli fogadására is elment. Deák pedig a pesti pályaudvaron is megjelent Ferenc József érkezésekor, s a császár szívélyesen köszöntötte a politikust.⁴¹

Ferenc József 1865. december 12-én érkezett Pest-Budára, az országgyűlés megnyitási ünnepségére december 14-én került sor. A szertartás szentmisével kezdődött, majd a királyi palota dísztermében folytatódott a trónbeszéddel. Az uralkodó kíséretét főként a magyar királyi udvartartás tagjai, vagyis a magyar egyházi és világi méltóságok alkották, bár a magyar

³⁶ Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. [A kötet végén található 45 oldalas összefoglaló.] ÖStA HHStA OMeA Hzd. ZP Bd. 77 (1865) p. 1–8.

³⁷ Ferenc József 1865. augusztus elején döntött úgy, hogy az országház ügyében haladéktalanul intézkedni kell, bekérte a terveket és a költségvetést, majd a hónap végén jóváhagyta az Ybl-féle tervet, illetve elrendelte, hogy a költségeket ideiglenesen a budai várépítési alapból fedezzék. Perekály Károly: *A Sándor utcai képviselőház*. In: Gábor Eszter – Verő Mária (szerk.): *Az Ország Háza*. Budapesti országháza tervek, 1784–1884. Budapest, 2000. 126. Köszönöm Cieger Andrásnak, hogy felhívta a figyelmemet a kötetre.

³⁸ Az 1861-es országgyűlésen felmerült egy ideiglenes országház felépítésének a terve, amelyre pályázatot is kiírtak, azonban a megvalósítás akkor elmaradt. Lónyay Menyhért 1861. július 6-i bejegyzése. Deák Ágnes (szerk.), Laszti Mariann – Berkes Hajnalka – Nagy Anita (s. a. r.): *Lónyay Menyhért naplója*. Budapest, 2004. 262–271.; Perekály: *A Sándor utcai képviselőház*, 126–128.

³⁹ „a konzervatívok 21; a Deák-párt 180; a volt határozati párt, a Tisza vezette balközép 94; a Kállay és Böszörményi vezette szélsőbal 20 mandátummal rendelkezett.” Somogyi Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés, 1849–1867*. Budapest, 1981. 189.

⁴⁰ Sashegyi: *Az abszolutizmuskori levéltár*, 120. A *Times* egy korábbi cikke szerint Ferenc József az országgyűlés összetételéből kívánta lemérni a feléje megnyilvánuló bizalmat. *The Times*, 1865. június 7. 12. Latest Intelligence. Austria and Hungary.

⁴¹ Kónyi: *Deák Ferenc beszédei*. 3. köt. 496–498.

testőrség még hiányzott.⁴² A bécsi udvari hivatalok vezetői közül csupán a főkamrás jelent meg.⁴³

A magyar királyi reprezentáció mellett azonban még mindig feltűntek császári hatalomra utaló elemek is. Az uralkodó megérkezéskor, illetve a trónbeszéd után a palota udvarában a díszőrség zenekara a Néphimnusz (*Volkshymne* vagy *Gotterhalte*) játszotta, a palotán pedig a fekete-sárga zászló lobogott.⁴⁴ A várakozásteljes légkörben azonban mindez – a többség számára – elnézhető volt.

A megnyitó ünnepség után az országgyűlés tagjai elindultak Pest felé, a képviselőház a Nemzeti Múzeumban, a főrendiház pedig a Városházán tartotta alakuló ülését. Az udvari ebédekre december 14-től 20-ig került sor, a császár fáradhatatlan udvariassággal fogadta a képviselőket és a főrendeket. Az első napon az A és B kezdőbetűs képviselők mellett Deák Ferenc, Eötvös József, Somssich Pál, Csengery Antal és Lónyay Menyhért kapott külön meghívást. Ferenc József Deákkal, Eötvössel és Andrássyval hosszabban is beszélgetett.⁴⁵

1865 végén úgy tűnhetett, a megegyezés rövid időn belül elérhető. A trónbeszéd várakozást keltett, és alapjául szolgálhatott „a mindkét részről ohajtott kiegyenlítésnek”, ugyanakkor rugalmasan kezelte a kényes pontokat, többféle értelmezési lehetőséget kínált.⁴⁶ Ferenc József a *Pragmatica Sancti*ót nevezte kiindulási alapnak, egyúttal erőteljesen hangsúlyozta a monarchia egységét és az uralkodói jogokat, továbbá ragaszkodott az 1848-as törvények életbeléptetés előtti revíziójához.⁴⁷ A beszéd és a rá adandó válasz, vagyis a felirati vita azonban a következő évre maradt.

⁴² Magyar királyi udvartartás a középkor óta létezett, ekkoriban az udvartartás tagjai egyúttal állami tisztségviselők is voltak. Az országos méltóságok (nádor, országbíró, horvát bán, tárnokmester) politikai hatalma, funkciója 1526 után is megmaradt, az udvari méltóságok (főlovászmester, főkamrás, főudvarmester, fő étekgómeester, fő ajtónállómester, főpohárnok) azonban névleges tisztségekké váltak. (Az udvartartáshoz tartozott még két koronaőr, tisztségük egyszerre királyi és rendi méltóság is volt.) Az udvari méltóságok csak a 18. században éledtek újjá, főleg Mária Terézia uralkodása idején, de korábbi funkciójukat nem nyerték vissza, elsősorban a királynői/királyi reprezentációban kaptak szerepet. Ekkor csatlakozott az udvartartáshoz az újonnan életre hívott nemesi testőrség kapitánya mintegy a fő ajtónállómesteri tisztség korszerűsített változataként. Fallenbüchl Zoltán (összeáll., bev.): *Magyarország főméltóságai, [1526–1848]. [Az udvari méltóságok archontológiája]*. Budapest, 1988. 21–26.; Ferenc József uralkodásának első éveiben a magyar udvartartás nem funkcionált, a megüresedő tisztségeket nem töltötték be. 1860–1861-ben a koronaőrök kinevezésével megkezdődött, de csak 1865–1866-ban fejeződött be az udvartartás felélesztése, tagjainak összeírása, a hiányzó tisztségek betöltése, kivéve a nádori pozíciót. A kiegyezési törvény (1867. évi XII. tc. §7.) pedig lehetővé tette a tényleges magyar udvartartás kiépítését, amely azonban nem valósult meg. Pesti Napló, 1861. jan. 4. 3. Különfélék; [Egyházi és világi főméltóságok listája], dátum és keltezés nélkül. MNL OL I 60 1865. évi ogy. megnyitása. 1865/2/28 fol. 360–361.

⁴³ Szertartásrend az országgyűlés megnyitásakor 1865-ben. MNL OL I 60 1865. évi ogy. megnyitása. 1865/2/28 fol. 7.; Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. [A kötet végén található 45 oldalas összefoglaló.] ÖStA HHStA OMeA Hzd. ZP Bd. 77 (1865) p. 25–30.; Pesti Napló, 1865. december 15. 1. Pest, dec. 14. 1865. Országgyűlésünk ünnepélyes megnyitása.

⁴⁴ Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. [A kötet végén található 45 oldalas összefoglaló.] ÖStA HHStA OMeA Hzd. ZP Bd. 77 (1865) p. 30–34.

⁴⁵ Az uralkodói látogatás programja. MNL OL I 60 1865. évi ogy. megnyitása. 1865/2/28 fol. 287–292.; Landtags-Eröffnung zu Pest-Ofen im Dezember 1865. [A kötet végén található 45 oldalas összefoglaló.] ÖStA HHStA OMeA Hzd. ZP Bd. 77 (1865) p. 25–45., ill. *Vasárnapi Ujság* 1865. 49. sz., dec. 3. 622.; Kónyi: *Deák Ferenc beszédei III.* 498.

⁴⁶ [Szász K.]: *Egy képviselő napló-jegyzetei. Az 1865. december 10-kén megnyílt országgyűlés alatt.* Második kiadás. Budapest, 1878. 214–216.

⁴⁷ Wertheimer Ede, Monori: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora 1–3. köt.* Budapest, 1910–1913. I. 231.

A budai udvari élet újjáéledése

A császár kiegyezési szándékát támasztotta alá, hogy az 1866-os farsangi báli szezont az uralkodó pár a budai palotában töltötte. Az uralkodó jelenléte különösen hangsúlyossá tette az országgyűlési tárgyalásokat, Bécsben nagy reményeket fűztek hozzá, bízva abban, hogy Ferenc József befolyásolni tudja a tárgyalások irányát. Magyar részről mindezt másképp látták, hiszen Ferenc József ez idő alatt többször személyesen találkozott a magyar politikai vezetőkkel, ami lehetővé tette, hogy a császár az „osztrák tanácsosok befolyásától menten”, magyar tanácsosaira hagyatkozva döntsön a magyar ügyekben.⁴⁸ Talán éppen ezt megakadályozandó érkezett 1866. február elején rövid időre Belcredi államminiszter is Budára. Ferenc József Deák Ferenc mellett Andrássy Gyulát tüntette ki figyelmével, ami által nyilvánvalóvá vált, hogy számára a gróf 1848–1849-es múltja ellenére elfogadható tárgyalópartner.⁴⁹

Jelentős fejlemény volt, hogy hosszú idő után ekkor éledt újjá a budai udvari élet. A császári pár aktívan bekapcsolódott a pest-budai társasági programokba, amit számos ábrázolás is megörökített. Az újságokban közölt cikkek és képek a jelen nem lévők számára is részletesen bemutatták ezeket az ünnepi alkalmakat.⁵⁰ Erzsébetnek különösen nagy szerep jutott a két oldal közeledési szándékainak kifejezésében. Ferenc József maga örömmel tapasztalta felesége aktivitását és fellépésének hatását.⁵¹ A magyarok pedig hálásak voltak a császárné gesztusaiért, például azért, hogy elsajátította és ezáltal részben udvarképesé tette a magyar nyelvet, s hogy magyaros ruhatárát téli darabokkal bővítette.⁵²

Az országgyűlési tárgyalások irányát azonban csak csekély mértékben befolyásolta a kedvező légkör. A felelős magyar kormány kinevezésének követelése, illetve annak elmaradása különösen kiélezte a konfliktust. A válaszfelirat, illetve az arra adott uralkodói válasz után mindkét oldalon érezhetővé vált a csalódottság. A párbeszéd fenntartását egy közösügyi bizottság létrehozásával sikerült megoldani, amely 1866 márciusában kezdte meg munkáját.⁵³

Március 5-én – több mint egyhónapos budai tartózkodás után – a császári pár visszautazott Bécsbe. A kiéleződő osztrák–porosz viszony miatt Ferenc József 1866 nyarán elnapolta az országgyűlést, amely csak hónapokkal a königgrázi vereség után ült ismét össze. A sajtó írt arról, hogy a császár a megnyitásig kinevezi a magyar kormányt, és személyesen nyitja meg az országgyűlést, azonban nem adtak hitelt a híreknek. Megnyitási ünnepségre végül nem is került sor, a két ház külön-külön kezdte meg üléseit, a házelnökök ismertették a királyi leiratot.⁵⁴

⁴⁸ A konzervatív magyar főurak már 1861-ben is ezért szorgalmazták a császár „lemonetelét”. Szőgyény-Marich László bejegyzése, 1861. márc. 11., 24., 25. *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai III.* 80–82., 87–89.

⁴⁹ Gorove István naplóbejegyzését (1866. febr. 24., 26.) idézi Kónyi: *Deák Ferencz beszédei III.* 601–602.

⁵⁰ Ilyen volt például a Vigadóban 1866. február 6-án rendezett bál, amelyet a császári pár nyitott meg. Az eseményről Székely Bertalan készített rajzot a helyszínen, amelyet a Vasárnapi Ujság közölt, igaz, jóval később. Bakó Zsuzsanna: *Pest-budai ünnepségek 1865–1870 között Székely Bertalan rajzainak tükrében.* Tanulmányok Budapest múltjából. 26. (1997) 114.

⁵¹ Ferenc József levele anyjának, Buda, 1866. február 3. Schnürer: *Briefe Kaiser Franz Josephs I. an seine Mutter*, 348.

⁵² Tomsics Emőke: *Királyi öltöztető babák. Az 1866-os királylátogatás képei.* Fotóművészet 52. évf. (2009) 1. sz. 121–123.

⁵³ Komjáthy: *Ferenc József a „perfid” Deák Ferencről*, 338–341.; [Szász]: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 208.; Kónyi: *Deák Ferencz beszédei III.* 608.

⁵⁴ Vasárnapi Ujság, 1866. febr. 25., 93.; Mi ujság? az országgyűlés elnapolásáról a háború miatt. (Ferenc József 1866. június 24-i leirata) In: Kónyi: *Deák Ferencz beszédei III.* 755–756.; Szabad

A császár egészen 1867 tavaszáig távol maradt. Amikor 1867. március 12-én ismét Budára érkezett, magyar miniszterei körében szállt ki vagonjából, és erről a friss (újraindult) kormánylap, a Budapesti Közlöny tudósított.⁵⁵ Innentől kezdve gyakorivá vált az uralkodó pest-budai jelenléte. A hosszúra nyúlt kiegyezési folyamatot végül a koronázás tetőzte be 1867. június 8-án. Az 1865 decemberében megnyílt országgyűlés azonban ezzel még nem fejezte be működését, bezárására 1868 végén került sor. Ferenc József ekkor mondta el első trónbeszédét koronás királyként.⁵⁶

Összegzés

Összegezve a vizsgált uralkodói látogatásokat – némi leegyszerűsítéssel élve – azt a meglepő megállapítást tehetjük, csak akkor derült ki, hogy Ferenc Józsefnek osztrák császárként egyszerűbb volt Magyarországra látogatnia, amikor magyar királyként kívánt az országba érkezni.

Magyarországi uralkodói reprezentációjában a főhercegről kialakult pozitív képet gyorsan felülírta császári fellépése, amit a hódító hadúr, a katolikus uralkodó, a fiatal és határozott, egyeduralomra törekvő császár alakja jellemezett. Ezt a képet árnyalta családapaként és kegyelmet gyakorló uralkodóként való megjelenése 1857-ben, amit a magyarok kiengesztelésére tett első kísérletnek is tekinthetünk. Az 1857-es utazás sem tudott azonban változtatni az uralkodó és kormányzata népszerűtlenségén, hiába érkezett Ferenc József Erzsébettel és gyermekeikkel együtt Budára. A bekövetkezett családi tragédia valójában csak Erzsébet irányában váltott ki együttérzést.

Az 1861-es tervezett látogatás lehetett volna a következő próbálkozás, ennek kudarcra további négy évvel hosszabbította meg a várakozást. A császár ebben a periódusban (1857 és 1864 között) közel hét évig egyáltalán nem látogatott Magyarországra.⁵⁷ A példátlanul hosszú távolmaradás mögött a magyarországi politika elmélyülő válsága állt.

Ferenc Józsefnek először 1865-ben sikerült személyes megjelenésével szimpátiát ébresztenie maga iránt. Megítélésének változásában nagy szerep jutott Deák Ferenc tevékenységének, aki húsvéti cikkében felelevenítette a „jó uralkodó – rossz tanácsadók” toposzát, amivel utat nyitott a császár magyarországi regnálásának elfogadása felé. Deák további gesztusai az uralkodó irányában, nyilvános megjelenése a császár mellett ugyancsak legitimáló erővel bírt. A villámlátogatás, amelynek során Ferenc József kevés kísérettel, váratlanul jelent meg a pozsonyi lóversenyen, nélkülözte a korábbi császári látogatások rendjét, illetve az előre megszervezett lelkesedést, és éppen ezzel váltott ki szimpátiát, amit aztán a nyári vizit és az azt kísérő, illetve követő intézkedések tovább növeltek.

György: *Az önkényuralom kora (1849–1867)*. In: Magyarország története 1848–1890. 1–2. köt. Főszerk. Kovács Endre, szerk. Katus László. (Magyarország története tíz kötetben 6/1–2.) Budapest, 1979. I. 750–751.; Deák Ágnes: *Polgári átalakulás és neoabszolutizmus, 1849–1867*. Budapest, 2009. (Magyarország története 15. Főszerk. Romsics Ignác) 96–101.; Pesti Napló, 1866. november 14. 3. Esti posta.; Pesti Napló, 1866. november 20. 1. Országgyűlési tudósítás.

⁵⁵ Az uralkodót Andrassy Gyula, Wenckheim Béla és Festetics György kísérte. Budapesti Közlöny, 1867. március 13. 1. Nemhivatalos rész. Ő császári és Apostoli királyi Felső megérkezése Buda-Pestre.

⁵⁶ Budapesti Közlöny, 1868. december 11. 2799–2800. Nemhivatalos rész. Az országgyűlés bezárása. Buda-Pest, dec. 10.; Pesti Napló, 1868. december 11. 1. Az országgyűlés ünnepélyes bezárása.

⁵⁷ A többi tartományt nem hanyagolta el az uralkodó, például Prágában 1858-ban, 1860-ban és 1864-ben is járt. HHStA OMeA Hzd. ZP Bd. 70–77 (1858–1865).

1866 elején Ferenc József és Erzsébet hosszú budai tartózkodása és az annak során tett újabb gesztusok (aktív társasági élet, magyar ruha/egyenruha viselése, magyar nyelvű társalgás stb.) ugyancsak jó benyomást tettek. Az 1865-ben kialakult kedvező légkör azonban nem jelentette a császár követeléseinek elfogadását és teljesítését. Ferenc József újabb egy éves távolmaradása a magyar fővárostól jelezte a párbeszéd akadozását. Az 1867-es tavaszi látogatással a kiegyezési tárgyalások a célhoz közeledtek, ettől kezdve Ferenc József egyre több időt töltött az országban. A csúcspontot a koronázás jelentette, ezután az uralkodó látogatásai (elsősorban Budán és Gödöllőn) rendszeressé váltak.

Az 1850-es években Ferenc József trónra kerülésének körülményei, valamint a magyar koronázás elmaradása miatt az uralkodó és a kormányzat erőteljes elutasításra talált Magyarországon. A császár magyarországi látogatásaival az udvar és a kormányzat a társadalom széles rétegeit próbálta megszólítani, népszerűségét és elfogadottságát növelni. A propagandakörutak elsődleges célja volt, hogy érzelmi azonosulást váltsanak ki tényleges reformok nélkül.⁵⁸ Az 1865-ös látogatásokat ezzel szemben jelentős politikai változások kísérték, ami őszinte lelkesedést váltott ki, és lehetővé tette a kiegyezési tárgyalások megkezdését.

A Bach-korszakban a császári látogatásokra az udvar kezdeményezése folytán került sor,⁵⁹ 1865-től kezdve az uralkodó több esetben a magyar gazdasági és politikai körök meghívására érkezett az országba.

Az 1850-es évek utazásait jelentős és alapos biztonsági intézkedések kísérték, amelyek a látogatások külsőségeit is meghatározták. A nagyszámú katonaság kivezénylése, a rendőrség és csendőrség készenlétbe helyezése nem maradt láthatatlan. Nem véletlen, hogy a *Times* bécsi tudósítója felfigyelt arra, hogy 1865-ben jóval kevesebb katona és rendőr volt látható a császár pest-budai látogatása alkalmával.⁶⁰ Elmaradtak a hadgyakorlatok, és a katonáknak összességében is sokkal kevesebb szerep jutott. A szervezés terén az utazások előkészítése a katonai hivataloktól visszakerült a bécsi főudvarmesteri hivatalhoz és a magyar kancelláriához. A látogatások (elsősorban a közigazgatási rendszert és a katonai intézményeket) ellenőrző funkciója kevésbé érvényesült.

Hosszú országjáró körutak helyett rövid vizitekre került sor, amelyek a fővárosokra koncentráltak. Az utazások szűkülő térhasználatára ugyancsak arra utalt, hogy a császári látogatások funkciója jelentősen megváltozott. Az érintett terület összezsugorodott, a politikai mozgástér viszont kiszélesedett.

A külsőségekben és a ceremóniában egyre nagyobb teret nyertek a nemzeti és a magyar királyi elemek, miközben az osztrák császári reprezentáció gyengült. A bécsi miniszterek Bécsben maradtak, a magyar politikusok viszont nyilvánosan is egyre nagyobb szerepet kaptak, Ferenc József portréja mellett a hercegprímás és a kancellár, illetve Deák Ferenc és Sennyey Pál arcképe is megjelent a decemberi ünnepi kivilágítás alkalmával.⁶¹

Az 1850-es években Magyarországon a közvélemény részben visszazorult a „reprezentatív nyilvánosság” keretei közé, ez alatt olyan retorikai formát értve, amelynek középpontjában a császári jelvények, az uralkodói magatartás, habitus, retorika és gesztusok álltak, és

⁵⁸ Gerő: *Ferenc József és a magyarok*, 31.

⁵⁹ Vocelka, Karl – Heller, Lynde: *Die Lebenswelt der Habsburger. Kultur- und Mentalitätsgeschichte einer Familie*. Wien, 1998. 286–287.

⁶⁰ The Times 1865. december 19. 5. Foreign Intelligence – Hungary.

⁶¹ A portrét a Német Színház homlokzatán voltak láthatók. A díszítés középpontjában a császári jelmondat (*Viribus unitis*) állt allegorikus alakokkal körülvéve, alatta Ferenc József, mellette a hercegprímás, illetve a kancellár arcképét helyezték el. Legalulra került Deák és Sennyey portréja. Pesti Napló, 1865. december 13. 1. Pest, dec. 12.

amely rá volt utalva a „népre” mint a látványosság szemlélőjére.⁶² Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a fogadó fél csak szemlélődött volna, és egyáltalán ne tudta volna kifejezni véleményét. A hivatalos ünnepektől való távolmaradás vagy a hívős fogadtatás mind az elégedetlenséget, az uralkodó személyének elutasítását jelezte. Az 1857-es császári látogatás esetében a szervezőkben már az utazás során fontos tényezőként merült fel az alattvalók esetleges reakciója, amit próbáltak előre kiszámítani és bekalkulálni az események alakításába. 1865-ben erre nem volt szükség, a politikai változások meghozták az őszinte lelkesedést.

Az uralkodói utazások jellege tehát nem a kiegyezés elfogadása után változott meg, hanem már azt megelőzően – elősegítve a közeledést.⁶³ Az 1865–1866-os események nemcsak politikai szempontból jelentettek választóvonalat, hanem a szimbolikus politizálás terén is. A szimbolikus politika eszközei ugyanis ezekben az években a valódi politikai lépések kiegészítői, nem pedig helyettesítői voltak.

ORSOLYA MANHERCZ

Archduke/emperor/king Franz Joseph in Hungary, 1843–1867

Franz Joseph first visited Hungary as an archduke, later as emperor, and after the Austro-Hungarian Compromise as king. How did the young archduke; the stark, soldierly emperor; and the king ready to compromise appear before his Hungarian "subjects"? Who did he support or oppose? How did these visits change the image of the archduke/ruler? In this study we are examining Franz Joseph's changing image in Hungary between 1843 and 1867.

Before December 1848, the Hungarian public got to know him as a healthy, young archduke and a promising young man. Starting from 1849, he came to the country as a military leader and a victorious conqueror, and a few years later as a Catholic ruler. In 1857, he introduced himself to his Hungarian "subjects" as a husband and father. Only in the 1860s did he visit Hungary as king, which happened even before the Compromise and his coronation.

In general, Franz Joseph's travels in the 1850s were primarily characterized by an emphasis on representation as opposed to politics, however, this tendency turned around at the middle of the 1860s. The events of 1865-1866 were not only turning points in terms of politics, but in symbolic politics as well, since in these years the methods of symbolic politics were used to complement real political action, not to replace it.

⁶² Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, 1993. 58., 61.; Ehalt, Hubert Christian: *Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft. Dargestellt vor allem am Beispiel des Wiener Hofes unter Leopold I., Josef I. und Karl VI.* Dissertation. (Maschinenschrift) Wien, 1978. 30–31.

⁶³ Csapó Csaba: „...a királyi család még mindig népszerűtlen a pestiek körében...” Új Forrás, 41. évf. (2009) 7. sz. 37.